

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 13 (1988)

Δελτίον ΧΑΕ 13 (1985-1986), Περίοδος Δ'. Στη μνήμη του Μαρίνου Καλλιγά (1906-1985)

Η μικρογραφία της χαμένης δραχμής

Άννα ΜΑΡΑΒΑ-ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ

doi: [10.12681/dchae.991](https://doi.org/10.12681/dchae.991)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΜΑΡΑΒΑ-ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ Ά. (1988). Η μικρογραφία της χαμένης δραχμής. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 13, 209–214. <https://doi.org/10.12681/dchae.991>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΗΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Η μικρογραφία της χαμένης δραχμής

Άννα ΜΑΡΑΒΑ-ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ

Δελτίον ΧΑΕ 13 (1985-1986), Περίοδος Δ'. Στη μνήμη του
Μαρίνου Καλλιγά (1906-1985) • Σελ. 209-214

ΑΘΗΝΑ 1988

Η ΜΙΚΡΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΧΑΜΕΝΗΣ ΔΡΑΧΜΗΣ

^c Η μοναδική μικρογραφία στο φ. 34ν του γνωστού εξαίρετου Χρυσόστομικού κώδικα ἀριθ. 211 τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος (Εἰκ. 1) ἀποδίδει τὴν παραβολὴ τῆς χαμένης δραχμῆς, ὅπως τὴ διηγεῖται ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἐρμηνεύοντας περικοπὴ τοῦ εὐαγγελίου τοῦ Λουκᾶ, κεφ. 15, 8-10. Ἡ μικρογραφία περιβάλλει τὸν τίτλο τῆς Ὀμιλίας τοῦ Χρυσόστομου: *Τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιον εἰς τὴν δραχμὴν καὶ εἰς τὸ ἀν(θρωπ)ός τις εἶχεν δύο υἱούς.*

Ἀντιγράψουμε τὴν ἀρχὴ τῆς Ὀμιλίας αὐτῆς, πού ἀφέρει κάπως, ἰδίως στὶς πρώτες φράσεις, ἀπὸ τὴ δημοσιευμένη στὴν *Patrologia Graeca*¹.

Πάλιν οἱ κόλλοι τοῦ Χ(ριστ)οῦ ἄπαντα νάματα τῆς ἀγάπης μέλι ζῶν βλυστάνουσιν· πάλιν ἢ τοῦ Θ(εο)ῦ λαμπαδοῦχος σοφία ἄψασα λύχνον, Χ(ριστὸν) ἐπὶ τὴν λυχνίαν τοῦ σταυροῦ ἐπιθεῖσα πᾶσαν τὴν οἰκουμένην δαδουχεῖ πρὸς εὐσέβειαν· τούτῳ τῷ λύχνῳ χρησαμένη ἢ τοῦ Θ(εοῦ) σοφία τὴν μίαν τῶν δραχμῶν ἀπολωλυίαν ζητήσασα καὶ εὐραμένη ταῖς ἑννέα δραχμαῖς τῶν ἀγγέλων συνέζευξεν· τίς δὲ ἂν εἴη ἢ γυνὴ ἢ ἔχουσα τὰς δέκα δραχμάς ἀναγκαῖον εἰπεῖν, ἀγαπητοί· αὕτη ἐστὶν ἢ τοῦ Θεοῦ σοφία ἔχουσα τὰς δέκα δραχμάς· ποίας ψήφισον· ἀγγέλους, ἀρχαγγέλους· ἀρχὰς ἐξουσίας· δυνάμεις· θρόνους· κυριότητας· χερουβὶμ καὶ σεραφίμ καὶ Ἄδὰμ τὸν πρωτόπλαστον· ταύτην τὴν δραχμὴν τοῦ Ἄδὰμ ὑπὸ τῆς τοῦ διαβόλου κακίας ἐκβοσκηθεῖσαν καὶ εἰς τόνδε τὸν βυθὸν τοῦ βίου καθελκισθεῖσαν καὶ ταῖς πολυφλόγοις ἡδοναῖς τοῦ βίου τῶν ἀμαρτημάτων χρωσθεῖσαν, ἐλθοῦσα ἢ τοῦ Θ(εο)ῦ σοφία ἀνεύρατο· τὸ πῶς εὗρατο, ἀγαπητοί; ἦλθεν ἐξ οὐρανῶν, λαμβάνει τὸν ὀστράκινον λύχνον τοῦ σώματος ἄπει τῷ φωτὶ τῆς Θεότητος, ἐπιτίθει τὴν λυχνίαν τοῦ σταυροῦ· ζητεῖ τὴν δραχμὴν καὶ εὐρίσκει αὐτὴν ὑπὸ τὴν ταφὴν, ἀναφέρει τὴν δραχμὴν εἰς τὴν αὐλὴν καὶ τῇ τῶν ἀγγέλων νομῇ ἐμάνδρευσεν αὐτήν.

Εἶναι προφανές ὅτι ἡ μικρογραφία εἰκονογραφεῖ κατὰ γράμμα τὴν ἀπόσπαση τῆς δραχμῆς- Ἄδὰμ ἀπὸ τῆ γῆ καὶ τὴν ἀνύψωσή του στὴ «νομὴ» τῶν ἀγγέλων. Δέν πρέπει νὰ ἀπομακρυνθοῦμε ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ Χρυσόστομου.

^c Ἀς παρακολουθήσουμε ἕνα πρὸς ἕνα τὰ στοιχεῖα τῆς μικρογραφίας: Στὸ κέντρο ἐπάνω εἰκονίζεται ἡμιάνοικτο εὐαγγέλιο γιὰ νὰ τονίσει ὅτι πρόκειται γιὰ ἐρμηνεία εὐαγγελίου. Ἡμιάνοικτο κώδικα ζωγραφίζει ὁ

μικρογράφος καὶ στο φ. 78ν τοῦ ἴδιου χειρογράφου, ὅπου ἐρμηνεύεται πάλι ἀπὸ τὸ Χρυσόστομο ἄλλη περικοπὴ τοῦ εὐαγγελίου.

Στὸ κέντρο, κάτω, ὠραία γυναικεῖα μορφή σέ προτομή, γυμνόστηθη, μέ ἀνεμιζόμενο ἱμάτιο καὶ τὸ κεφάλι στολισμένο μέ κλάδους. Εἶναι ἡ προσωποποίηση τῆς γῆς μέ τὰς πολυφλόγους ἡδονάς, ὅπου ἡ κακία τοῦ διαβόλου, κατὰ τὸ Χρυσόστομο, εἶχε κατεβάσει τὴν δραχμὴν- Ἄδὰμ. Τώρα, ἐκθαμβη, ἀπλώνει τὸ ἀριστερό χέρι σέ σχῆμα δέησης, καθὼς βλέπει νὰ φεύγει ἀπὸ τὸ δεξιὸ χέρι (στὴν ἀριστερὴ ὦα) μεγάλης, ὀλόσωμη, ἁγία μορφή. Πρόκειται γιὰ τὴν *λαμπαδοῦχον Σοφίαν τοῦ Θεοῦ* πού, πάντα κατὰ τὴν περιγραφὴ τοῦ Χρυσόστομου, *ἦλθεν ἐξ οὐρανοῦ, λαμβάνει τὸν ὀστράκινον λύχνον τοῦ σώματος*, δηλαδή ἀνθρώπινη μορφή καὶ *ἄψασα λύχνον, Χριστὸν ἐπὶ τὴν λυχνίαν τοῦ σταυροῦ ἐπιθεῖσα* ζητεῖ τὴν χαμένην δραχμὴν- Ἄδὰμ καὶ *εὐραμένη ταῖς ἑννέα δραχμαῖς τῶν ἀγγέλων συνέζευξεν*. Στὴν ὀρθία ἁγία μορφή ἀναγνωρίζουμε λοιπόν τὴν ἐνσάρκωση τῆς Σοφίας τοῦ Θεοῦ, τὸν Παλαιὸν τῶν Ἡμερῶν. Εἶναι γέρον μέ φωτοστέφανο, ὄχι ἔνσταυρο. Κρατεῖ μέ τὸ ἀριστερό χέρι λύχνο παλαιοχριστιανικοῦ σχήματος καὶ μέ τὸ δεξιὸ εὐλογεῖ. Ἀπὸ τὸ λύχνο προβάλλει ὁ Χριστὸς Ἐμμανουήλ σέ *imago clipeata*, πού συμπληρώνει ἐπάνω σταυρός μέ διπλὲς ὀριζόντιες κεραῖες.

Τὴν δραχμὴν- Ἄδὰμ ἢ Σοφία τοῦ Θεοῦ *ἐμάνδρευσεν εἰς τὴν νομὴν τῶν ἀγγέλων*. Ὁ Ἄδὰμ *σεσωσμένος* ἀνθρώπος ἔχει ἐξισωθεῖ πλέον μέ τοὺς ἀγγέλους καὶ βρίσκει στὸν οὐρανό, στὴν κατοικία τῶν ἀγγέλων, πάντα κατὰ τὸ Χρυσόστομο. Στὴ μικρογραφία μας οἱ ἄγγελοι εἰκονίζονται σέ τρεῖς ὀμάδες: Ἐπάνω, ἄγγελοι μέ μεγάλα φτερά προσβλέπουν σεβίζοντες πρὸς τὸν Παλαιὸν τῶν Ἡμερῶν. Πιο κάτω, οἱ δύο ἀρχάγγελοι, Μιχαήλ καὶ Γαβριήλ, μέ αὐτοκρατορικό ἔνδυμα κρατῶν σφαῖρα καὶ σκῆπτρα. Ἄλλα σκῆπτρα πού ὑψώ-

1. Τὸ κείμενο στὴν PG 61, 781 ἀρχίζει ὡς ἐξῆς : *Πάλιν οἱ κόλλοι τοῦ Χριστοῦ ἄπαντον νᾶμα τῆς ἀγάπης μέλιμα βλαστάνουσι· πάλιν ἢ τοῦ Χριστοῦ λαμπαδοῦχος σοφία ἄψασα λύχνον καὶ ἐπὶ τὴν λυχνίαν τοῦ σταυροῦ ἐπιθεῖσα πᾶσαν τὴν οἰκουμένην δαδουχεῖ πρὸς εὐσέβειαν...*

νονται πίσω από αυτούς αντιπροσωπεύουν τις στρατιές των αγγέλων. Στην τρίτη ομάδα, κάτω, εικονίζονται τα πολυόμματα Χερουβείμ και Σεραφείμ, όπως υπονοούν πιθανώς οι πολλές κουκκίδες στα ένδύματα. Είναι οι τρεις στρατιές αγγέλων, όπως τις καθόρισε ο Διονύσιος ο Αρεοπαγίτης. Ο Άδám δέν εμφανίζεται ιδιαίτερα. Βρίσκεται έντεταγμένος πλέον στις στρατιές των αγγέλων.

Μέ τις μικρογραφίες του άθηναϊκού κώδικα 211 ασχολήθηκαν βέβαια κατ' άρχήν ο P. Buberl² και ο A. Delatte³, αλλά πρώτος ο A. Grabar⁴ ανέλυσε λεπτομερώς όλες τις μικρογραφίες τό 1932 και άργότερα επανήλθε με όρισμένες νέες άπόψεις⁵. Άκολούθησε ο K. Weitzmann⁶ και πρόσφατα ή Susan Pinto Magidan⁷ είχε ως θέμα διατριβής τις μικρογραφίες αυτές. Ίδιαίτερα τή μικρογραφία του φ. 34ν μελέτησαν ό Ά. Ξυγόπουλος⁸, ό J. Meyendorff⁹, ό Meyer Shapiro¹⁰, ή Zana Gavigiloni¹¹ και άλλοι. Χωρίς νά παρακολουθήσουμε διεξοδικά όλες αυτές τις έρμηνείες, θά άρκεστούμε νά αναφέρουμε τις διαφορετικές άπόψεις, στην προσπάθειά μας νά έρμηνεύσουμε τή μικρογραφία τής χαμένης δραχμής.

Είναι περίεργο τό ότι οι μελετητές αναγνώρισαν τόν Άδám στην όρθια άγια μορφή τής μικρογραφίας πού κρατεί τό έγκόλλιο του Χριστού Έμμανουήλ. Μόνο ή Z. Gavigiloni¹¹ προτείνει τόν Ίωάννη τόν Πρόδρομο, παρασυρμένη προφανώς άπό τό άσυνήθιστο ίμάτιο τής μορφής. Όσο τουλάχιστον γνωρίζουμε, ό Άδám δέν φέρεi ποτέ τό Χριστό. Στην παράσταση τής εις Άδου Καθόδου ό αναστηθείς Χριστός άποσπá τόν Άδám άπό τόν Άδη μαζί μέ τούς άλλους προφήτες και άνακτες. Ό Χριστός είναι ό θριαμβευτής, ό νικητής του θανάτου.

Στή μικρογραφία μας ή ένσαρκωθείσα Σοφία του Θεού, ό Παλαιός των Ήμερών, θριαμβεύει και πάλι. Άνεβαίνει προς τόν ουρανό κρατώντας τή λυχνία του σταυρού μέ τό Χριστό και πάσαν τήν οίκουμένην δαδουχει προς ευσέβειαν, όπως λέγεται στην Όμιλία του Χρυσοστόμου. Φεύγει άπό τό χέρι τής κατάπληκτης γής. Η σκηνή θυμίζει παρόμοια στό δίπτυχο Barberini του Λούβρου (Εικ. 2), όπου ό έφιππος αυτοκράτορας άπωθει κάτω άπό τά πόδια του τήν προσωποποιημένη γή, άρκετά συγγενή μέ τή γή τής μικρογραφίας μας, και άνέρχεται προς τή δόξα¹².

Η ένσάρκωση του θείου Λόγου και ή έξίσωση του σεσωσμένου ανθρώπου προς τούς αγγέλους είναι θέματα πολύ άγαπητά τήν εποχή τής αναστήλωσης των εικόνων μετά τό 843. Τήν Κυριακή τής Όρθοδοξίας δοξολογούνται οι άγγελοι, τά λειτουργικά τάγματα πού διακονούν τό Θεό για τή σωτηρία του ανθρώπου και μόνο αυτά βλέπουν τό πρόσωπό του. Η ένσάρκωση δίνει στον άνθρωπο τή δυνατότητα νά ταυτιστεί μέ τούς αγγέλους και νά βλέπει τή Σοφία του Θεού.

Εικ. 1. Χειρόγραφο τής Έθνικής Βιβλιοθήκης τής Ελλάδος 211, φ. 34ν

Πολύ αντιπροσωπευτική των ιδεών αυτών είναι ή Όμιλία του Θεοδώρου του Στουδίτη με τίτλο *Εις τήν Σύναξιν των ουρανίων ταγμάτων*¹³. Ό μαχητικότετος αυτός ύποστηρικτής τής αναστήλωσης των εικόνων, ήδη πριν άπό τό 843, είχε προτρέψει τούς μοναχούς του νά πάρουν εικόνες στα χέρια και τό δλον διοδεύσαι περίπολον τής μονής τήν άχραντόν σου εικόνα προσκυνούμεν, ...ύποβάλλοντας και ύμνους άλλους επινικίους τῷ νικητῇ Χριστῷ άδοντας, όπως εξιστορείται στό βίο του¹⁴. Στην Όμιλία αυτή ό Στουδίτης αναφέρει τό όραμα του Δανιήλ: *Είδεν δέ και Δανιήλ ως έν όράσει άνδρα πάλιν ανθρωπόμορφον επί θρόνου ενιδρυμένον, τόν Παλαιόν των Ήμερών Θεόν. Και χίλια χιλιάδες, φησί, παριστήκεσαν αυτῷ και μυρια μυριάδες ελειτούργουν αυτῷ*¹⁵.

Στή συνέχεια ό Στουδίτης απαριθμεί τις τάξεις των αγγέλων, όπως και ό Ίωάννης ό Χρυσόστομος στην Όμιλία του, και φθάνει στην παραβολή τής δραχμής: *αυται τε των άσωμάτων έννέα τάξεις και δεκάτη ό ανθρωπος· εισιν ουν δέκα τάξεις ή δραχμαί, περι ών φησιν ό Χριστός. Εϊ τις γυνή έχουσα δραχμάς δέκα, εάν άπολέση μίαν εξ αυτών ουδέ άψασα λύχνον αναζητήσει ταύτην· και εάν εύρη συγκαλείται τās φίλας και*

Είκ. 2. Δίπτυχο Barberini Μουσείου Λούβρου

τάς γείτονας λέγουσα, συγχαρητέ μοι ὅτι εὔρον τὴν δραχμὴν ἣν ἀπόλεσα. Ἡ Ὁμιλία τοῦ Στουδίτη τελειώνει μὲ τὸ ἀπολωλὸς πρόβατον: ... τὸ πεπλανημένον εἰς οὐρανοὺς ἀναγαγὼν συνηρίθμησε καὶ τῆς βασιλείας τῆς αἰωνίου κατηξίωσεν· ἥς γένοιτο πάντα ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν...¹⁶ εὐχεται ὁ Στουδίτης στοὺς ἀκροατὲς του. Καὶ ἐδῶ χρησιμοποιεῖται ἡ λέξις *συνηρίθμησε* μὲ τοὺς ἀγγέλους τὸν πεπλανημένον στὸν οὐρανό, ὅπως καὶ στὴν Ὁμιλία τοῦ Χρυσόστομου. Αὐτὸ τὸ θέμα τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ ἐξύψωσή του μεταξὺ τῶν ἀγγέλων πού βλέπουν τὸ Θεό, πιστεύουμε ὅτι εἰκονογραφεῖ ἡ μικρογραφία μας. Θά μπορούσε νὰ ἔχει ὡς τίτλο τὴν ὡραία φράση ἀπὸ τὴν περικοπὴ τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Λουκᾶ (κεφ. 15, 10-11), τὴν ὁποία ἐρμηνεύει ὁ Χρυσόστομος στὴν Ὁμιλία αὐτή: *οὕτω λέγω ὑμῖν, χαρὰ γίνεται ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ ἐπὶ ἐνὶ ἁμαρτωλῶ μετανοοῦντι.*

Ἡ μόνη ἴσως μικρογραφία τοῦ Παλαιοῦ τῶν Ἡμερῶν μὲ τὸ Χριστό, τῆς ἴδιας περίπου ἐποχῆς μὲ τὴ δική μας καὶ μὲ τὴν ὁποία μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ, ἀνήκει στὸ σημαντικό κώδικα *Sacra Parallela* τῆς παρισινῆς Βιβλιοθήκης gr. 923, φ. 40¹⁷. Ἡ μικρογραφία συνοδεύει κείμενο ὅπου ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός ἐρμηνεύει περι-

κοπὴ τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων (7, 54-56), πού ἀναφέρεται στὸ λιθοβολισμό τοῦ Στεφάνου ἀπὸ τοὺς Ἰουδαίους, τοὺς ὁποίους ἐπιτίμησε σκληρά: *Ἀκούοντες δὲ ταῦτα διεπρίοντο ταῖς καρδίαις αὐτῶν καὶ ἔβρυχον τοὺς ὀδόντας ἐπ' αὐτόν· ὑπάρχων δὲ πλήρης Πνεύματος Ἁγίου, ἀτενίσας εἰς τὸν οὐρανὸν εἶδε δόξαν Θεοῦ καὶ Ἰησοῦν ἐστῶτα ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ καὶ εἶπεν· ἰδοὺ θεωρῶ τοὺς οὐρανοὺς ἀνεφγμένους καὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ ἐστῶτα.* Ἡ μικρογραφία αὐτή, δεξιὰ ἐπάνω στὴν ὄα, σέ σχῆμα ὠοειδοῦς ἐγκολπίου, εἰκονίζει τὸν Παλαιὸν τῶν Ἡμερῶν ἔνθρονο καὶ δεξιὰ του τὸ Χριστό. Ὅπως καὶ στὴ δική μας μικρογραφία ὁ φωτοστέφανος τοῦ Παλαιοῦ τῶν Ἡμερῶν δὲν εἶναι ἔνσταυρος. Κάτω ἀπὸ τὸ ἐγκόλπιο, ὄρθιος ὁ Στέφανος, μὲ τὰ χέρια σέ δέηση, στρέφει ἐκστατικὸς τὴν κεφαλὴ πρὸς τὰ ἐπάνω. Ἐδῶ ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, ἄλλος ἔνθερμος ὑποστηρικτῆς τῶν εἰκόνων, ὑπενθυμίζει τὸν πρῶτο χριστιανὸ πού εἶδε τὸ Θεό σέ ὄραμα (Είκ. 3).

Σημαντικὸ στοιχεῖο τῆς μικρογραφίας μας θεωροῦμε τὴν *imago clipeata* τοῦ Χριστοῦ Ἐμμανουήλ μέσα στὸ λύχνο. Ἡ εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ εἶναι ἡ κατεξοχὴν συζητούμενη εἰκόνα ἀπὸ τοὺς ὑποστηρικτῆς τῶν εἰκόνων ὅσο καὶ ἀπὸ τοὺς πολεμίους τους. Στὸ σχῆμα τῆς *imago clipeata*, καθὼς τόσο πειστικὰ ἔχει ἀναπτύξει ὁ Grabar, ὁ Χριστὸς ἐμφανίζεται ὡς ὁ νικητῆς. Ἀντιπροσωπεύει κατὰ κάποιον τρόπο τὴ σφραγίδα τοῦ Βασιλέως τῶν Βασιλέων¹⁸.

2. P. Buberl, *Die Miniaturenhandschriften der Nationalbibliothek in Athen, Wien 1917*, σ. 6-7, ἀριθ. 3, εἰκ. 6-10.

3. A. Delatte, *Les manuscrits à miniatures et à ornements des Bibliothèques d'Athènes, Liège-Paris 1926*, σ. 89-92, ἀριθ. 38.

4. A. Grabar, *SemKond V (1932)*, σ. 259-298, πίν. XVIII-XXIV καὶ *L'art de la fin de l'Antiquité et du Moyen Age, Paris 1968*, 2, σ. 804-839 καὶ 3, πίν. 189-194.

5. A. Grabar, *L'iconoclasme byzantin, Paris 1957*, σ. 252-253, εἰκ. 163 καὶ *Les manuscrits grecs enluminés de provenance italienne (Xe-XIe s.), Paris 1972*, σ. 25-27, ἀριθ. 6, πίν. 46-51.

6. K. Weitzmann, *Die byzantinische Buchmalerei des 9. und 10. Jahrhunderts, Berlin 1935*, σ. 57-58, πίν. 64, εἰκ. 379-382.

7. Susan Pinto Madigan, *Athen. 211 and the Illustrated Homilies of John Chrysostome, Dissertation, Chicago 1984*.

8. Ἄ. Ξυγγόπουλος, *ΕΕΒΣ 10 (1933)*, σ. 326 καὶ *ΑΕ 1942-44*, σ. 14-15.

9. J. Meyendorff, *CahArch 10 (1959)*, σ. 264-266, εἰκ. 2.

10. Meyer Shapiro, *Late Antique, Early Christian and Medieval Art, Selected Papers, London 1980*, σ. 117-119, εἰκ. 27.

11. Zara Gavrilović, *CahArch 27 (1978)*, 101-115.

12. Coche de la Ferte, *L'art de Byzance, Paris 1981*, εἰκ. 503.

13. *PG 99*, 730-748.

14. Ὁ.π., 185.

15. Ὁ.π., 740-741.

16. Ὁ.π., 745, 748.

17. K. Weitzmann, *The Miniatures of the Sacra Parallela, Par. gr. 923, Princeton 1979*, σ. 190, πίν. CIX, εἰκ. 490.

18. Grabar, *L'iconoclasme byzantin*, σ. 221.

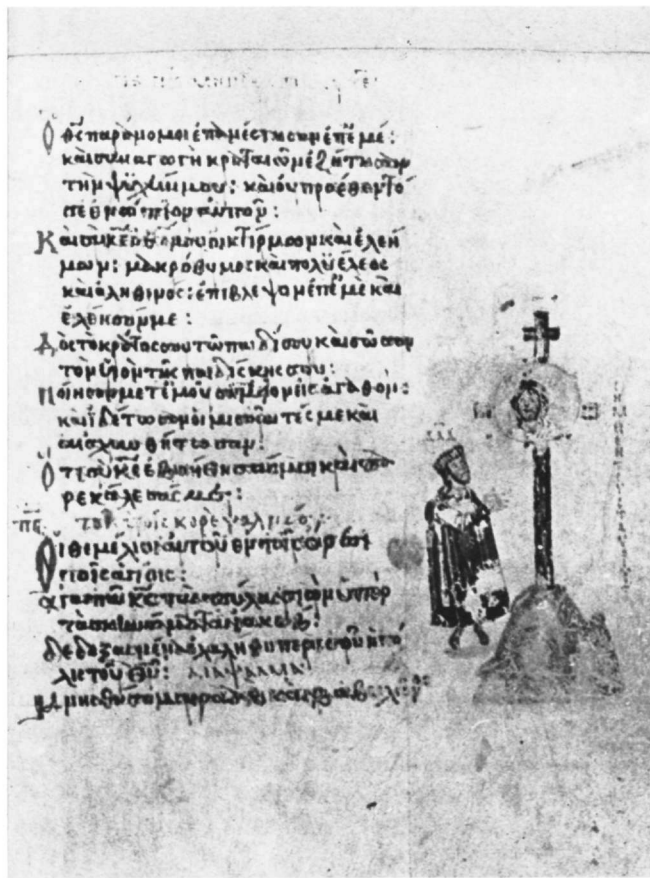
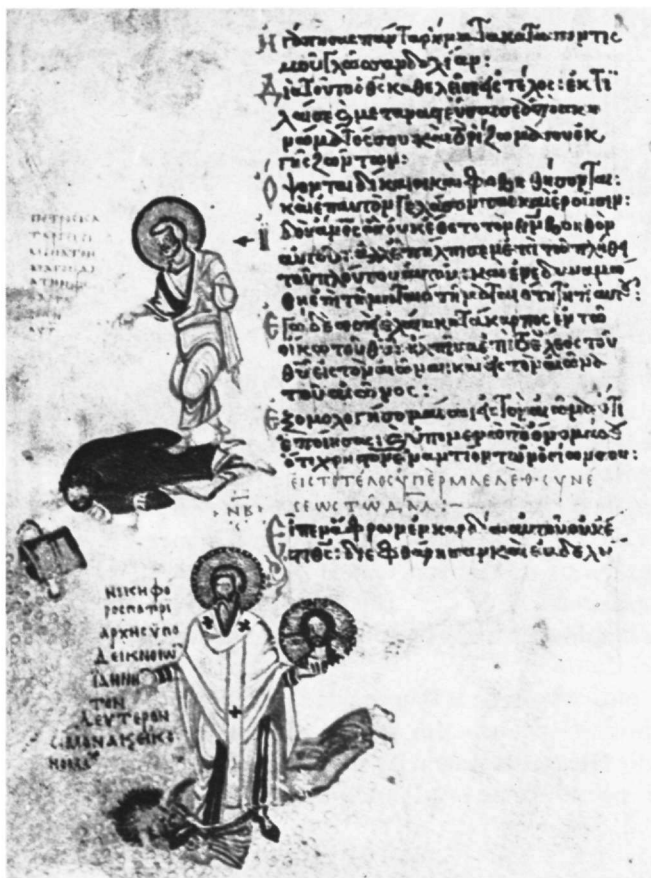
Ο πατριάρχης Νικηφόρος κρατεί μέ καλυμμένο τό χέρι imago clipeata του Χριστού σε μικρογραφίες των ψαλτηρίων Chloudon φ. 23v¹⁹ καί Παντοκράτορος 61, φ. 16²⁰, όπου εικονίζεται ο Θρίαμβος των εικονολατρών στη Σύνοδο του 815 (Εικ. 4). Τό ίδιο ο Νικηφόρος θριαμβεύει πατώντας τόν εικονοκλάστη πατριάρχη Ίαννη, πάντα κρατώντας τήν imago clipeata του Χριστού, όπως στό χφ. Chloudon φ. 51v (Εικ. 5)²¹ ή στό Vat. gr. 372, φ. 89v. Παράλληλα, τήν ίδια imago clipeata του Χριστού βεβηλώνουν οί εικονομάχοι αλείφοντάς την μέ ασβέστη στά ίδια χφφ. Chloudon φ. 67²², Παντοκράτορος 61, φ. 16²³, ή σε νεότερα, όπως τό Vat. gr. 372, φ. 43v, ή στό Ψαλτήριο του Λονδίνου²⁴, Βρετ. Βιβλιοθήκη add. αριθ. 19352, φ. 27v καί άλλοῦ.

Ο Χριστός σε imago clipeata, πάντοτε σε σταυρό μέ διπλή κεραία, συναντάται συχνά, στά Ψαλτήρια πάλι: ο Δαβίδ προφητεύει ὀρθιος μπροστά σε σταυρό στηριγμένο σε ὄσειδες ὕψωμα γῆς, τό Γολγοθά²⁵. Ο σταυρός αὐτός ἀντιγράφει τό σταυρό τῆς Σταυρώσεως, ἀλλά στή θέση του Ἐσταυρωμένου τοποθετεῖται imago clipeata του Χριστού. Ἡ μικρή, δεύτερη κεραία ἐπάνω, θά εἶναι προφανῶς ἡ δέλτος πού βρίσκεται στή θέση αὐτή στήν παράσταση τῆς Σταυρώσεως. Στους ψαλμούς, πού συνοδεύουν οί μικρογραφίες αὐτές, ο Δαβίδ ἰκετεύει τόν Κύριο: *ποίησον μετ' ἐμοῦ σημεῖον*

εις ἀγαθόν (ψαλμ. 85, 17) καί στόν ψαλμό 4, 7: *Τίς δείξει ἡμῖν τὰ ἀγαθά; ἐσημειώθη ἐφ' ἡμᾶς τό φῶς του προσώπου σου, Κύριε*. Οί βυζαντινοί συγγραφείς²⁶ καί ἐπομένως οί μικρογράφοι των Ψαλτηρίων, συνέδεσαν τούς στίχους αὐτούς του Δαβίδ μέ τόν ἐνσαρκωθέντα Χριστό ὡς εἰκόνα του ἀόρατου Θεοῦ. Ἀκόμη τό σημεῖον καί τό ἐσημειώθη του Δαβίδ εἶναι γιά τούς χριστιανούς τό σημεῖο του σταυροῦ. Στή μικρογραφία του κώδικα Chloudon φ. 86 (Εικ. 6) ὑπάρχει καί ἡ ἐπιγραφή *σημεῖον του σταυροῦ* καί στό φ. 9v του χφ. Barberini ἡ ἐπιγραφή: *Δαβιδ προφητεύει εἰς τόν σταυρόν*. Τό ίδιο ο Δαβίδ προσεύχεται, σε ὅμοια στάση ἐμπρός στό σταυρό, φ. 3v, του Ψαλτηρίου του Λονδίνου, καί σε πολλά ἄλλα περιθωριακά Ψαλτήρια.

Στή μικρογραφία μας ο Χριστός στή λυχνία πού *δαδουχεῖ τήν οἰκουμένην* παίρνει τή μορφή τῆς imago clipeata ἐπάνω στό σταυρό μέ τή δέλτο, δηλαδή τήν ίδια μορφή μέ τό σημεῖο του Δαβίδ στά Ψαλτήρια.

Ἄν ζητήσουμε τό δημιουργό των μικρογραφιών του ἀθηναϊκοῦ κώδικα 211 θά πρέπει νά μήν ἀπομακρυνθοῦμε ἀπό τά σπουδαιότερα ἐκκλησιαστικά κέντρα τῆς Κωνσταντινούπολης. Εἶναι γνωστό ὅτι στόν κύκλο του πατριάρχη Φωτίου ὑπῆρχαν ζωγράφοι ἐτοιμοί νά ὑποστηρίζουν μέ τά ἔργα τους τήν ἀναγκαιότητα των εἰκόνων. Ἄς ἀναφέρουμε τό Γρηγόριο Ἀσβεστά, ἐπίσκοπο Συρακουσῶν, πού μικρογράφησε τίς πράξεις

της Συνόδου του 815, λοιδορώντας και καταρρακώνοντας τους εικονοκλάστες. "Ίσως σ' αυτόν οφείλεται ή βάση για την εικονογράφηση των γνωστών περιθωριακών Ψαλτηρίων, όπως υποθέτει ο Grabar²⁷. Μετά τό θρίαμβο της 'Ορθοδοξίας, τό 843, σπουδαία ζωγραφικά σύνολα, λαμπρά και φωτεινά, σε πολύτιμα χειρόγραφα, όπως τό παρισινό gr. 510, ή λιτά χωρίς την πολυτέλεια του χρυσοῦ, αλλά με αυστηρότητα και συνέπεια, αποδίδουν, με ελεύθερη συχνά εμπνευση, με συμβολισμούς και αλληγορίες, τά μεγάλα θέματα της 'Ορθοδοξίας. Στά τελευταία ανήκουν τά περιθωριακά Ψαλτήρια. Οί ζωγράφοι ανατρέχουν, αδιάφορα, σε ελληνιστικά, παλαιοχριστιανικά ή και νεότερα πρότυπα αλλά δημιουργούν και νέες μορφές.

Σ' αυτό τόν κύκλο της Πρωτεύουσας νομίζουμε ότι πρέπει νά αναζητήσουμε τό δημιουργό των μικρογραφιών του χειρογράφου 211, μεταξύ των οποίων υπάρχουν μικρογραφίες μοναδικές και ανεπανάληπτες, όλες χαραγμένες με άπλά χρώματα γύρω από τους τίτλους των 'Ομιλιών του Χρυσοστόμου. Ειδικά για τή μικρογραφία unicum του φ. 34ν θά τονίσουμε τή λεπτότητα στην απόδοση των μορφών, τήν ελευθερία, τήν πρωτοτυπία. Τό έκλεκτό αυτό έργο αποπνέει όχι μόνο άφοσίωση στό ιδεολογικό περιεχόμενο της 'Ομιλίας αλλά και πηγαίο ταλέντο και συνδυάζει τή θεολογική

Εικ. 3. Χειρόγραφο Paris. gr. 923, φ. 40

Εικ. 4. Χειρόγραφο Chloudov, φ. 23v

Εικ. 5. Χειρόγραφο Chloudov, φ. 51v

Εικ. 6. Χειρόγραφο Chloudov, φ. 86

μαρτυρία με τήν κλασικίζουσα εμπνευση του τελευταίου τετάρτου του 9ου αιώνα.

ANNA ΜΑΡΑΒΑ-ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ

19. M. V. Ščerpkina, Miniature Chlodovskoi Psaltyri, Moscou 1977.
 20. Suzy Dufrenne, L'illustration des psautiers grecs du Moyen Age, I, Paris 1966, σ. 22, πίν. 2.
 21. Ščerpkina, ό.π.
 22. "Ο.π.
 23. Dufrenne, ό.π.
 24. Sirarpie der Nersessian, L'illustration des psautiers grecs du Moyen Age, II, Paris 1970.
 25. Π.χ. Ψαλτήριο Chloudov, φφ. 4, 22, 86, Par. gr. 20, φ. 6v, Λονδίνου, φ. 3v.
 26. Christopher Walter, Christological Themes in the Byzantine Marginal Psalters from the Ninth to the Eleventh Century, REB 44 (1986), σ. 280, όπου και έρμηνείες βυζαντινών συγγραφέων.
 27. Grabar, ό.π., σ. 233.

RÉSUMÉ

LA MINIATURE DE LA DRACHME PERDUE

L'interprétation de la miniature unique à la feuille 34v du manuscrit chrysostomien no 211 de la Bibliothèque Nationale de Grèce est le sujet de cette étude.

Comme le miniaturiste de ce remarquable manuscrit prend toujours comme point de départ pour la composition de chacune de ses miniatures le contenu de chaque homélie, on ne doit pas s'éloigner du texte.

Suivant donc le récit de Chrysostome, Adam, qui est la dixième drachme de la Sagesse de Dieu, fut perdu dans la richesse et la volupté de la vie terrestre. La Sagesse Divine vient du ciel et ayant pris *ὄστράκινον λύχνον* du corps (c'est à dire la nature humaine) a allumé une lampe où elle a mis le Christ sur la lampe de la croix. Par ce moyen elle a trouvé Adam et l'a relié aux neuf drachmes des Anges. Elle l'a reconduit à la résidence des Anges, au Ciel.

Or, nous reconnaissons la *λαμπαδοῦχος* Sagesse Divine à la figure de l'Ancien des Jours, qui debout, à gauche de la miniature, tient une lampe avec l'imago clipeata du Christ.

A ses pieds, une belle femme, personnification de la Terre, regarde pleine d'admiration l'Ancien des Jours, qui monte après avoir trouvé Adam. Adam n'est point représenté. Il a déjà pris sa place parmi les anges, arrangés en trois groupes, à droite, en face de l'Ancien des Jours.

L'incarnation de la Sagesse de Dieu et l'identification de l'homme «sauvé» aux anges, qui ont la possibilité de voir Dieu, sont parmi les sujets bien chers à l'époque de la restitution de l'Orthodoxie après 843.

ANNA MARAVA-CHATZINICOLAOU